

XIV–XV ASRLAR TARIXIY-ADABIY MUHITI VA HOFIZ XORAZMIY DEVONI

Xudayberganov Dilmurod Tuxtabayevich,

Osiyo xalqaro universiteti magistranti.

d.t.xudayberganov@gmail.com

ORCID: 0009-0003-6542-3629

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19469628>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 03-aprel 2026 yil

Ma'qullandi: 05-aprel 2026 yil

Nashr qilindi: 08-aprel 2026 yil

KEYWORDS

Hofiz Xorazmiy, XIV–XV asrlar, tarixiy-adabiy muhit, devon, turkiy she'riyat, tasavvuf, ma'naviy-ruhiy tarbiya, milliy g'urur, ona tili, Uchinchi Renessans.

ABSTRACT

Mazkur maqolada XIV–XV asrlar tarixiy-adabiy muhiti hamda Hofiz Xorazmiy devonining o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Shoir ijodida aks etgan vatanparvarlik, ona tiliga sadoqat, milliy g'urur, tasavvufiy-falsafiy qarashlar va ma'naviy-axloqiy g'oyalar ilmiy jihatdan yoritiladi. Shuningdek, Hofiz Xorazmiy merosining turkiy adabiyot taraqqiyotidagi o'rni, uning devonining janriy tarkibi hamda ma'naviy-ruhiy tarbiya tizimidagi ahamiyati ochib beriladi. Tadqiqotda shoir ijodining Sharq falsafiy merosi bilan uyg'unligi hamda "Yangi O'zbekiston" sharoitida Uchinchi Renessans poydevorini barpo etishda tarixiy xotiraning o'rni asoslab beriladi.

XIV–XV asrlar — Markaziy Osiyo tarixida ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy yuksalishlar davri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Bu davr, ayniqsa, Temuriylar hukmronligi bilan bog'liq holda Sharq uyg'onishining yangi bosqichi — o'ziga xos Renessans davri sifatida e'tirof etiladi. Mazkur davrda ilm-fan, adabiyot, san'at, me'morchilik va madaniyatning turli sohalari izchil rivojlanib, turli xalqlarning adabiy an'analari o'zaro boyishiga zamin yaratdi. Xorazm, Buxoro, Samarqand, Hirot kabi madaniy markazlar o'rtasida ijodiy aloqalar mustahkamlanib, bu hududlarda yashagan shoir va olimlar o'zaro ijodiy va ilmiy hamkorlik asosida faoliyat yuritdilar. Bu jarayonlar turkiy adabiyotning rivojiga, ayniqsa, she'riyatning yangi badiiy shakllari va yo'nalishlarining vujudga kelishiga xizmat qildi.

Shu jihatdan, turkiy she'riyat taraqqiyotida Hofiz Xorazmiy shaxsiyati alohida o'rin tutadi. U Xorazmda tug'ilib, Sherozda samarali ijod qilib, Xuroson va Movarounnahr adabiy muhitida o'ziga xos iz qoldirgan.

Shoir vatanga muhabbat, ona tiliga sadoqat va milliy g'ururni ulug'lash g'oyalarini o'z ijodining markaziy yo'nalishlaridan biri sifatida ilgari suradi. U o'z she'rlarida turkiy tilning badiiy imkoniyatlarini keng namoyon etib, milliy adabiyot taraqqiyotiga xizmat qilgan. Bu jihat ayniqsa, uning quyidagi mashhur misralarida yaqqol namoyon bo'ladi:

*Teng bo'la bilmas edi Hofiz bila Xorazmda,
Turkiy ayta tirilur bo'lsa bu damda Sanjariy.¹*

¹ Hofiz Xorazmiy she'riyatidan. - T.: O'zKPMK, 1980. - 80 b.

Mazkur satrlarda shoir o'zini fors she'riyati vakili bilan qiyoslash orqali nafaqat badiiy mahoratini namoyish etadi, balki turkiy tilning ham yuksak badiiy ifoda imkoniyatlariga ega ekanini ta'kidlaydi. Bu esa XIV–XV asrlar adabiy muhitida turkiy til mavqeini mustahkamlashga qaratilgan muhim estetik va g'oyaviy pozitsiya sifatida baholanishi mumkin. Hofiz Xorazmiy o'z ijodi orqali turkiy tilni nafaqat kundalik muloqot vositasi, balki falsafiy va badiiy tafakkurni ifodalovchi mukammal adabiy til darajasiga ko'targan ijodkorlardan biri sifatida e'tirof etiladi.

Shoirning bu qarashlari bugungi kunda ham milliy o'zlikni anglash, ona tiliga hurmat ruhini mustahkamlash jarayonida alohida ahamiyat kasb etadi. "Yangi O'zbekiston" sharoitida tarixiy xotira va ma'naviy merosni tiklash, Uchinchi Renessans poydevorini barpo etish jarayonida Hofiz Xorazmiy kabi ijodkorlarning ona tiliga sadoqat g'oyasi yosh avlodni milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalashda muhim metodologik manba bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, shoir ijodida vatan tushunchasi faqat geografik makon sifatida emas, balki ma'naviy makon, ruhiy ildiz, milliy o'zlik timsoli sifatida talqin etiladi. Bu esa uning devonidagi she'rlarni nafaqat lirik-badiiy meros, balki ma'naviy-ruhiy tarbiya vositasi sifatida ham o'rganish zaruratini ko'rsatadi. Shu jihatdan, Hofiz Xorazmiy devoni milliy adabiyot tarixida ona tilining nufuzi va milliy g'urur masalalarini yoritishda muhim manbalardan biri hisoblanadi.

Hofiz Xorazmiy merosining ilmiy muomalaga kirib kelishi ham o'ziga xos murakkab tarixga ega.

Faqat XX asrning 80-yillariga kelib, Hamid Sulaymon ilmiy izlanishlari natijasida, Hindistonning Haydarobod shahrida topilgan devon nusxasi Hofiz Xorazmiy ijodini chuqur o'rganish uchun muhim manba bo'lib xizmat qildi². Mazkur topilma nafaqat shoirning adabiy merosini tiklash, balki XIV–XV asrlar turkiy she'riyati taraqqiyotini yanada kengroq yoritish imkonini berdi.

Topilgan nodir devon 37264 misradan iborat bo'lib, unda 1052 ta g'azal, 9 ta qasida, shuningdek, muxammas, tarje'band, tarkibband, ruboiy va qit'alar jamlangan. Bunday katta hajm va janriy rang-baranglik shoirning ijodiy salohiyati nihoyatda keng bo'lganini ko'rsatadi. Ayniqsa, g'azal janrining ustuvorligi Hofiz Xorazmiy lirikasining asosiy yo'nalishini belgilaydi. Shu bilan birga, qasida va boshqa murakkab she'riy shakllarning mavjudligi uning badiiy tajribasi, adabiy an'analardan chuqur xabardorligi hamda nazariy jihatdan puxta tayyorgarlikka ega ijodkor bo'lganini tasdiqlaydi.

Devondagi janrlar xilma-xilligi shoir ijodida faqat lirik kechinmalar emas, balki ijtimoiy-falsafiy qarashlar, ma'naviy-axloqiy g'oyalar va estetik tamoyillar ham keng yoritilganini ko'rsatadi. Bu esa Hofiz Xorazmiy merosini o'rganishda uni faqatgina lirik shoir sifatida emas, balki o'z davrining ma'naviy tafakkurini aks ettirgan yirik adabiy siymo sifatida baholash zarurligini taqozo etadi.

Uning yondashuvlari Sharq falsafiy merosi va tasavvufiy ta'limotlarning ma'naviy-ruhiy tarbiya tizimidagi rolini ham belgilab beradi. Shoir ijodida insonning ichki dunyosi, ruhiy poklanish, dunyo va oxirat o'rtasidagi muvozanat masalalari markaziy o'rin egallaydi. Bu jihat Hofiz Xorazmiy she'riyatining faqat badiiy-estetik hodisa emas, balki ma'naviy-axloqiy konsepsiya sifatida ham ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi. Sharq mutafakkirlariga xos bo'lgan

² Sh. Y. Kurbanova. Hofiz Xorazmiy merosining pedagogik talqini va Hamid Sulaymon ilmiy izlanishlarining ta'limdagi o'rni // Hamid Sulaymon nomidagi Respublika yosh matnshunoslarining ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – T.: 2025, – 199-200 b.

tasavvufiy qarashlar, xususan, dunyoning o'tkinchiligi, insonning ma'naviy kamolotga intilishi, ezgu amal va yaxshi nom qoldirish g'oyalari shoir ijodida chuqur falsafiy talqin etilgan.

Misol uchun quyidagi misralarga nazar solish orqali buni yaqqol ko'rish mumkin:

*Kom-i jonni tilama, ey oqil,
Chun bu olamning ichra yo'qdur kom.
Kom agar bo'lsa erdi olamda,
Topg'ay erdi tan ichra jon orom.
Besaranjom ko'runur ishlar,
Chun ko'runmas jahon ishinda nizom.
Oqidbat chun jahonda qolmasmiz,
Yaxshi uldurki, yaxshi qolsa nom.*³

Mazkur qit'ada shoir inson hayotining falsafiy mohiyatini ochib berishga intiladi. U "kom" tushunchasi orqali dunyoviy ne'matlar va moddiy manfaatlarning vaqtinchalik ekanini ta'kidlaydi. Shoir fikricha, inson qalbining haqiqiy oromi moddiy boyliklarda emas, balki ma'naviy yetuklikda namoyon bo'ladi. Bu g'oya tasavvuf ta'limotidagi nafsni tiyish, ruhiy poklanish va komil inson darajasiga erishish konsepsiyalari bilan bevosita uyg'unlashadi⁴.

Shuningdek, qit'ada dunyo ishlarining "besaranjom" ekanligi haqidagi fikrlar ham chuqur falsafiy mazmun kasb etadi. Shoir jahon ishlarida mukammal tartibning ko'rinmasligini ta'kidlar ekan, insonni o'tkinchi manfaatlarga berilmaslikka, aksincha, abadiy qadriyatlarga yuzlanishga chorlaydi. Bu esa tasavvufiy tafakkurda muhim o'rin tutuvchi fanolik va boqiylik g'oyalarining badiiy ifodasidir. Inson umrining qisqaligi va dunyoning o'tkinchiligi haqidagi qarashlar orqali shoir hayot mazmunini ezgu amal bilan boyitish zarurligini ilgari suradi.

Ayniqsa, qit'aning yakuniy misralarida ifodalangan "Yaxshi uldurki, yaxshi qolsa nom" degan g'oya shoirning ma'naviy-axloqiy qarashlarining asosiy xulosasi sifatida namoyon bo'ladi. Bu fikr inson umrining qadri uning ortda qoldirgan ezgu ishlari, jamiyat taraqqiyotiga qo'shgan hissasi va yaxshi nomi bilan o'lchanishini anglatadi. Bunday yondashuv bugungi kunda yosh avlodni vatanparvarlik, mas'uliyat, halollik va komillik ruhida tarbiyalashda muhim metodologik ahamiyatga ega.

Shu nuqtayi nazardan, Hofiz Xorazmiy ijodida aks etgan tasavvufiy-falsafiy g'oyalar "Yangi O'zbekiston" sharoitida tarixiy xotirani tiklash va ma'naviy-ruhiy tarbiya tizimini takomillashtirish jarayonida muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Shoirning dunyoqarashi insonni ma'naviy kamolot sari yetaklash, ezgulikni ulug'lash va jamiyatda ijobiy qadriyatlarni mustahkamlashga qaratilgan bo'lib, bu g'oyalar Uchinchi Renessans poydevorini barpo etishda muhim nazariy asoslardan biri hisoblanadi..

Adabiyotlar:

1. Hofiz Xorazmiy. Devon. 2 tom. 2-kitob. – T.: O'zKPMK, 1981. – 312 b.
2. Hofiz Xorazmiy she'riyatidan. - T.: O'zKPMK, 1980. – 304 b.
3. Sulaymonov M. Hofiz Xorazmiy she'riyatida epik timsollar talqini // Sharqshunoslik. 2016. № 1. – 23-30 b.

³ Hofiz Xorazmiy. Devon. II tomlik. 2-kitob. - T.: O'zKPMK, 1981. - 294 b.

⁴ Sh.Ye.Kurbanova. Hofiz Xorazmiy lirikasida shaxs kamoloti: badiiy tahlil va didaktik talqin // Globallashuv davrida turkologiya rivoji masalalari va ta'lim mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Samarqand: 2025. – 308-309 b.

4. Kurbanova Sh.Ye. Hofiz Xorazmiy lirikasida shaxs kamoloti: badiiy tahlil va didaktik talqin // Globallashuv davrida turkologiya rivoji masalalari va ta'lim mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Samarqand: 2025. – 308-309 b.
5. Kurbanova Sh.Ye. Hofiz Xorazmiy merosining pedagogik talqini va Hamid Sulaymon ilmiy izlanishlarining ta'limdagi o'rni // Hamid Sulaymon nomidagi Respublika yosh matnshunoslarining ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – T.; 2025, – 199-200 b.
6. Axmetshin, E., Myakota, V., Getskina, I., Avrutina, A., Basmanova, A., Burenkova, D., & Kurbanova, S. (2025). Sun'iy intellekt rivojlanishi ta'sirida professional tarjimonlik kompetentsiyasini rivojlantirishga zamonaviy yondashuvlar. Ta'lim siyosati va boshqaruvi onlayn jurnali , e025115-e025115.
7. Xudayberganov D.T., Kurbanova Sh.Ye. Badiiy qarashlardan foydalanishning pedagogik ahamiyati (Hofiz Xorazmiy ijodi misolida) // ORIENSS. 2024. №11. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/badiiy-qarashlardan-foydalanishning-pedagogik-ahamiyati-hofiz-xorazmiy-ijodi-misolida>
8. Tuxtabayevich, X. D., & Yeldashbayevna, K. Sh. (2025). Hofiz Xorazmiy ijodida badiiy qarashlarning didaktik talqini va uning o'rganilishi. Pedagogik tadqiqotlar jurnali , 7 (1), 267-272

INNOVATIVE
ACADEMY